

УДК 28 (477)

К.І. Якуніна

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СЕКТАНТСЬКОГО РУХУ НА ВОЛИНІ ТА ЖИТОМИРЩИНІ У 1940–1970-Х РР.

У статті охарактеризовано сектантський рух (протестантського та православного спрямування) на теренах Рівненської, Волинської та Житомирської областей, проаналізовано особливості його поширення та ідентифікації.

Ключові слова: сектантський рух, протестантські сектанти, православні сектанти, Рівненська область, Волинська область, Житомирська область.

В статтє охарактеризовано сектантское движение (протестантского и православного направления) на поприщах Ровенской, Волынской и Житомирской области, проанализирована особенность его распространения и идентификации.

Ключевые слова: сектантское движение, протестантские сектанты, православные сектанты, Ровенская область, Волынская область, Житомирская область.

In the article sectarian motion (protestant and orthodox direction) is described on the walks of life of the Rivne, Volyn and Zhytomyr areas, the features of his distribution and authentication are analyzed.

Keywords: sectarian motion, protestant sectarians, orthodox sectarians, Rivne area, Volyn area, Zhytomyr area.

Попри значні досягнення сучасної історико-релігієзнавчої науки, багато тем конфесійного життя залишаються ще недостатньо розробленими або взагалі невивченими. У вітчизняній історіографії переважають дослідження з історії православ'я, державно-церковних відносин, протестантизму. Меншою мірою представлені праці, присвячені різним етноконфесіям (лютеранству, іудаїзму, старовірству й, зважаючи на специфіку окремих регіонів України, католицизму). До невивчених тем можна віднести питання сектантського руху радянської доби.

Звертаючись до висвітлення православної проблематики, вважаємо за необхідне акцентувати увагу на дослідженнях В. Пашенка, О. Ігнатуші, А. Зінченка, О. Лисенка, А. Киридон, С. Жилука, В. Силантьєва. Історія протестантизму в Україні відображена у працях В. Любашенко, Ю. Решетнікова, І. Саламахи, Т. Грушової (Жижкової), А. Сітарчука, Є. Голошапової та ін. Варто зауважити, що ці автори розкрили діяльність різних протестантських об'єднань (загалом баптистів, адвентистів та п'ятидесятників) у контексті державно-церковних відносин або в умовах радянської дійсності. Між тим, внутрішньоконфесійне життя на рівні організації, обрядово-культової, побутової практики багатьох не ідентифікованих течій чи груп (у більшості випадків п'ятидесятницького походження) не має належного висвітлення в історіографії. Подібна тенденція характерна і для етноконфесійної історіографії. Наприклад, історія Римо-католицької церкви в Україні досліджена в працях польських та вітчизняних науковців Р. Дзвонковського, Г. Стронського, Н. Рубльової та ін.. Проте поряд з достатньо висвітленими темами (становище церкви, діяльність ієрархів, репресії проти духовенства і віруючих) питання діяльності польсько-католицьких братств, гуртків, товариств, нетрадиційних виявів (йдеться, зокрема, про приналежність окремих поляків до христів на Житомирщині у 1920-х рр.) залишаються недостатньо вивченими. У цьому зв'язку доволі цікавим є питання дотримання частиною католиків домініканської практики в окремих районах Волині, Житомирщини, Поділля за часів радянської влади.

Цілком очевидно, що розвиток вітчизняної історико-релігієзнавчої науки потребує подальшого вивчення «вузьких» недосліджених тем, до яких варто віднести сектантський

рух радянської доби. Вивчення даної проблеми має також виразно практичне значення, оскільки сприятиме виробленню більш ефективнішої моделі державно-церковних відносин з урахуванням регіональних конфесійних особливостей та релігійного плюралізму. Відтак, завдання означеної статті полягає у виявленні регіональної специфіки сектантського руху на прикладі Волинської, Рівненської та Житомирської областей.

Незважаючи на те, що віруючі визначених для дослідження сусідських областей УРСР перебували в однакових умовах антирелігійної кампанії, проте у 1940–1970-х рр. сектантський рух у кожній із них виявлявся неоднаково. Певною мірою це пояснюється різними передумовами його виникнення та поширення – перебуванням впродовж 1920–1930-х рр. Волині та Рівненщини у суспільно-політичних реаліях Другої Речі Посполитої, Житомирщини – більшовицького режиму. Так, у повоєнні роки на Волині і Рівненщині діяли сектантські групи, яких не було виявлено на Житомирщині, і навпаки, тобто мали регіональну специфіку походження. Зокрема, на початку 1950-х рр. на території Волинської області органами влади було зафіксовано функціонування так зв. дациків чи «онуфрієвців» (154 чол. в селі Облани Ковельського району), карповців (75 чол. в селі Карасин Маневицького району), мурашківців (20 чол. в селі Ковель Маневицького району) та деяких ін. [4, арк. 60–70]. Рівненську область можна охарактеризувати як колиску леонтіївського руху; також на території області органами влади були зафіксовані групи мурашківців (87 чол. в селі Селець Дубровського району) [12, арк. 100]. 3-поміж названих сектантських течій чи угруповань, окремі (мурашківці, леонтіївці) знайшли певне висвітлення в літературі, інші – навіть не ідентифіковані. Так, в архівних справах відомості про дациків обмежуються інформацією про те, що «вони не працюють в колгоспі, мають по 7 жінок, відвідують православну церкву, але потім окремо збираються» [4, арк. 60–70]. Карповці також відвідували на чолі з Батиєм Карпом Йосифовичем православну церкву й мали власні зібрання [4, арк. 60–70]. Відвідування дациками і карповцями православних богослужінь дає підстави традиційно зараховувати ці групи до харизматичного руху в середині РПЦ. Однак постає питання чи належали вони до одного харизматичного руху й виокремились лише за ім'ям свого місцевого лідера, чи це були окремі групи, які мали власні практики, чи належали вони до леонтіївців? Суперечливі дані різних джерел щодо цих та деяких інших подібних груп не дають можливості їх однозначно ідентифікувати.

Залишається нез'ясованим також питання діяльності мурашківців у повоєнні роки. В архівній справі 1950 р. зазначається, що «група мурашківців на чолі з пастором Морозом Максимом Васильовичем в суботу читають Старий Завіт, а в неділю – Новий, волосся підстригають, але бороди не голять» [4, арк. 60–70]. Очевидно, щоб простежити трансформацію віровчення і практики мурашківців, необхідно звернутись до історії цього руху 1930-х рр. Деякі дослідники відносять мурашківців до п'ятидесятників-сіоністів, хоча це питання можна вважати дискусійним. Як зазначає Л. Галуха, «на Волині й Поліссі із п'ятидесятницького напрямку отримали розповсюдження течії євангельських християн в дусі апостольським, п'ятидесятників-сіоністів, євангельських християн Церкви Бога, п'ятидесятників-суботників, бідашівців, момотюківців та ін., що на середину 30-х років ХХ ст. переважною мірою влилися у громади церкви християн віри євангельської, яка отримувала фінансову та практичну підтримку із-за кордону» [2, с. 288]. Засновником секти п'ятидесятницького напрямку євангельських християн святих сіоністів (ЄХСС), за якою також закріпилася назва «мурашківці», був Мурашко Іван Петрович. У 20-х рр. ХХ ст. він перейшов до п'ятидесятницької віри. Проповіді Мурашко здійснював українською мовою, вони включали п'ятидесятницькі, ієговістські та штундистські ідеї, що сприяло появі прихильників. Фактично датою виникнення секти можна вважати 1932 р. (с. Воскодави Рівненського повіту Волинського воєводства). В архівних справах знаходимо інформацію про те, що Мурашко мав «пророка» – жінку з якою жив разом, 12 апостолів, які періодично підлягали операції, шляхом вирізування на руках шматочків тіла. Сліди ран Мурашко називав «божими печатями». Під час богослужіння члени секти одягади білі довгі сорочки і

влізали на дахи будинків [12, арк. 100.].

Всього на території Волинської області станом на 1 січня 1951 р. діяло 73 групи (3008 чол.) нелегалів, у тому числі й свідки Єгови [13, арк. 114]. Прикметно, що у віровченні та практиці мурашківців є риси христовіства хлистівського напрямку. З огляду на це необхідність більш ґрунтовного вивчення життя п'ятидесятників-сіоністів цілком очевидна. Виявлення спільних чи відмінних рис у практиці різних громад п'ятидесятників-сіоністів мінімізує або зніме дискусію щодо ідентифікації мурашківців.

Ще складнішою є проблема ідентифікації сектантського руху на Житомирщині. Оскільки відображена у документах 1940–1970-х рр. інформація про діяльність різних сектантських течій чи груп є доволі суперечливою, краще зрозуміти сутність сектантського руху, очевидно, допоможуть характеристики христовіства, духоборства і молоканства, властиві для попередніх часів – XVII – початку XX ст. В основі віровчення христовів-хлистів лежало містичне уявлення про перевтілення Духа Святого в обраних людей – «хлистів», «пророків», «богородиць». Звідси в літературі та офіційних документах позначення окремих хлистовських течій – у більшості випадків від прізвищ духовних наставників (керівників) регіональних сектантських угруповань. Хоча христовіри визнавали Біблію, але тлумачили її алегорично. Особливістю богослужіння були так звані радіння, під час яких віруючі співали молитви та влаштовували колективні танці, доводячи себе до екстазу, який сприймався як єднання із Духом Святим. Відсутність централізованого управління, уніфікованого віровчення, а також релігійні особливості суспільно-релігійного середовища, авторитаризм засновників та ін. фактори зумовлювали не тільки розпад христовіства на різні течії (новоізраїльці, скопці, монтани, стрибуні, шалапути, мар'янівці, серафимівці та ін.), але формування відмінних традицій в різних сектах – від заперечення інституту сім'ї й суворого аскетизму до викривлення сімейно-шлюбних відносин та збочень статевих стосунків під час радінь.

Духобори, які виникли в другій половині XVIII ст. із середовища христовів-хлистів, відмовились від практики радінь (молитовного екстазу) й у своєму віровченні перейшли до алегоричного раціоналізму. Вони розуміли «дух» як боротьбу (переконання), що просвітлює людський розум і допомагає розкрити істину, досягти морального вдосконалення. Тому духобори засуджували грубі пороки: пияцтво, лінь, злодійство, брехню, злі помисли і побажання, натомість проповідували благочестя в думках і справах, милосердя і взаємодопомогу. Джерелом свого вчення духобори визнавали не Біблію, а псалми та вірші так званої Животної Книги, які зберігались в усній передачі. Щоправда, значну частину Животної Книги складали вислови із Старого та Нового Заповітів, деякі православні молитви. Перебуваючи в релігійній опозиції щодо православної церкви, вони відкидали традиційну ієрархію й розуміли церкву не як об'єднання віруючих в одній громаді під спільним керівництвом, а як невидиму, розсіяну по цілому світу в різних релігійних громадах, до якої належать, крім духоборів, люди різних націй і віросповідань [16, с. 120].

Наприкінці XVIII – початку XIX ст. в Україні (насамперед, в південно-східні губернії) разом з духоборами потрапляють молокани – сектанти христовірської течії духовних християн. Вони відрізнялись від духоборів тим, що визнавали авторитет Біблії, церковну традицію до IV ст. (тобто до епохи Вселенських соборів), православне вчення про Трійцю, але відкидали передання, ікони, чернецтва, таїнство, причастя, водне хрещення, поділ їжі на скромну і пісну (під час посту вони не вживали м'ясної їжі). Молокани принципово не заперечували інститут церкви, але розуміли його як віруючу в Бога громаду на чолі з пресвітером і єпископом. Богослужіння у них зводилось до читання Святого Письма та молитов. Соціальну базу молокан складали не тільки селяни, що було характерно для духоборів, але й купці, дрібна торгова буржуазія, міщани [16, с. 148]. У багатьох звітах місцевих органів влади Волино-Житомирського району духобори і молокани ототожнюються з хлистами – «хлисти-мироносці», «хлисти-духобори», «хлисти-молокани» і т. п.

У політзвіті секретаря Волинського губкому про релігійну ситуацію у Волинській губернії за січень–липень 1923 р. зазначалось, що однією з найбільш діяльних сект в губернії вважається секта хлистів-молокан під керівництвом «святих» Діда Корнія та Тітки Маланії з осідком в селі Мокренщина Черняхівського району. Ця секта нараховувало близько 3 тис. чол. і мала великий вплив серед місцевого населення. Секта складалась переважно із заможних селян (вступ до секти поєднувався із матеріальним внеском – 5 пудів пшениці). Щодо відношення до радянської влади, одні дані вказували на її антирадянську діяльність, інші – на протилежну позицію: члени секти закликали селян підтримувати владу. Партійне керівництво було особливо стурбоване тим фактом, що секту хлистів відвідували молоді люди комсомольці і навіть члени партії. Щоб виявити «справжню фізіономію» секти, до їх складу ввійшло кілька секретних агентів [6, арк. 16–17].

В лютому 1925 р. газета «Радянська Волинь» ототожнювала корнійців-хлистів із таємною сектою «червонодраконщиків» під керівництвом Каламорчука, який називав себе «богом». Члени цієї секти вважали за великий гріх мати дітей, які, на їхню думку, заважали людині досягти «благодаті». Дітей вони називали «червоними драконами», оскільки вбачали в них майбутніх більшовиків. Під впливом такого вчення в Черняхіві член секти Цимбалюк забив 4-х своїх дітей. Проте сектознавець В. Белоліков вважав, що ця секта мала тісний зв'язок з мальованщиною Київської губернії [1, с. 25].

В межах Коростенського округу найбільше було виявлено хлистів (мироносців) у Словечанському районі, зокрема в селах Петраші, Листвин, Антоновичі, Черевки, Лучанки, Середня Рудня, Бігунь, Городець, Тхорин – у кожному по 9–13 чол. польського та українського населення. В Овруцькому районі громади хлистів діяли в селах Велика Чернігівка (15 чол.), Журбовичі (15 чол.), Гладковичі (12 чол.); в Народицькому районі місцеві органи влади зафіксували 40 чол. хлистів; в Малинському – 25 чол. (максимовців і корнійців в селах Мелені, Шершні, Харитонівка), в селі Норинську Лугінського району існувала група хлистів із 11 чол. [8, арк. 36].

В межах Бердичівського округу найбільше хлистів-духоборів було зосереджено в селах Гордіївка (100 чол.), Панасівка, Кириївка, Стрижівка [5, арк. 13]. У звіті за вересень 1927 р. зазначалось, що ці сектанти діють в районі під керівництвом колишнього ченця [7, арк. 71]. Хлисти-духобори Любарського району, особливо села Гордіївка, характеризувалися владою дуже негативно. У ряді документів міститься інформація про категоричну відмову хлистів від участі у виборах. Так, хлисти в селах Гордіївка, Панасівка, Кириївка, Стрижівка не приймали виборчих карток або відразу їх розривали [5, арк. 17].

В радянській атеїстичній літературі залишилось невирішеним питання стосовно того, є ПЦ та ПХ двома течіями чи однією. З одного боку, з'ясування проблеми вимагало ґрунтовних досліджень, що утруднювалось їхньою глибокою конспіративною діяльністю. З іншого боку, радянська влада цим особливо не переймалась й розглядала різні групи катакомбної церкви як єдине явище антирадянського релігійного підпілля [3]. Відтак, інформація про істинно православних у звітах та аналітичних довідках Ради у справах релігій подавалась переважно під спільною назвою «ПЦ – ПХ» або «ПЦ та ПХ».

У сучасній зарубіжній і вітчизняній історико-релігієзнавчій літературі, зокрема в працях Д. Поспеловського [11, с. 314] та Л. Шугаєвої [16, с. 222], ПЦ і ПХ розглядається як один рух, але назва «істинно православні християни» вживається стосовно тих груп, які не мають священників. Разом з тим, Д. Поспеловський зауважує, що не слід змішувати Істинно православну церкву та істинно православних християн з мандруючими істинно православними християнами, котрі складали катакомбну гілку старообрядництва [11, с. 314].

Відсутність духовенства в ПХ з часом призвело до того, що роль наставників в окремих групах стали виконувати жінки-черниці, які відспівували покійників, хрестили дітей, сповідали і вінчали. Такі, значною мірою вимушені через репресії і фізичне знищення духовенства нововведення, поглиблювали суперечності всередині катакомбної церкви – розділяли рух на тих, які чітко дотримувались православної літургії та ієрархічного устрою

(ППЦ) і тих, які вдавались до сектантства (ППХ) [16, с. 228].

Всі названі напрями груп діяли в Україні в тій чи іншій формі, але за радянськими джерелами й атеїстичними оглядами визначити загальну кількість послідовників ППЦ та ППХ неможливо. Архівні документи та матеріали містять лише фрагментарну інформацію щодо статистичних даних та окремих подій. Порівнюючи дані 1950-х і 1970-х рр., можна говорити про спад руху істинно православних. Так, наприкінці 1950-х – початку 1960-х рр. громади ППХ діяли в Черкаській області (1 громада), Чернігівській (14 громад загальною кількістю 200 осіб), Кіровоградській (3 громади), Полтавській (13 громад), Київській (1 громада в місті Ірпінь), Вінницькій (1 громада загальною кількістю 50 осіб) [16, с. 226]. У 1970-х рр. кількісні показники громад зменшуються, географія поширення звужується. Зокрема, за даними Л. Шугаєвої, звіти ради у справах релігій вказують на існування громад ППХ в Чернігівській області (5 громад), Хмельницькій (2 громади), Миколаївській (дані відсутні), Житомирській (3 громади) [16, с. 227]. Така тенденція була характерною для всього простору СРСР. Спираючись на дослідження радянських релігієзнавців, Д. Поспеловський зазначає, що за десятиліття (кінець 1950-х – початок 1970-х рр.) істинно православні втратили половину своїх громад, а решту складала на 70% люди пенсійного та похилого віку [11, с. 319].

У Житомирській області віруючі 3-х незареєстрованих громад ППХ проживали в сусідніх селах Возничі, Нагоряни, Можари, Тхорин і Білка Овруцького району [9, арк. 37]. Про діяльність цих громад відомо небагато. Загалом вони займалися апокаліпсичною пропагандою, закликали віруючих до відмови від будь-яких форм співробітництва з радянською владою, в образі якої бачили появу Антихриста. Так, у 1973 р. віруюча ППХ села Тхорин М. Шмаюк пророкувала близький кінець світу і у зв'язку з цим радила дітям не ходити до школи, а людям – не відвідувати православної церкви і не брати участі у богослужіннях, оскільки священники зрадили Бога на користь безбожного комунізму [15, арк. 6–7]. Очевидно, що істино православні намагалися розширити сфери своєї діяльності, залучити нових членів та утворити громади в інших районах області. У 1973 р органами влади було виявлено спробу навернення до ППХ сім'ї колгоспниці М. Постой із села Солотвино Бердичівського району [14, арк. 131–132]. На жаль, наявні джерела (доступні для дослідження) не дають змоги виявити походження істинно православних Житомирщини, їхнє соціально-демографічне становище, з'ясувати причини такого локального зосередження, ширше вивчити їхню релігійну діяльність. Варто зауважити, що у 1980-х рр. вони, ніби, зникають зі поля зору апарату уповноваженого та інших органів влади. Цікавим є факт, що в період релігійного піднесення 1989–1991 рр. громади ППЦ і ППХ взагалі зникають із статичних звітів про кількість релігійних організацій в Житомирській області, хоча їхня діяльність була зафіксована. Зокрема, в одному звіті уповноваженого Ради релігій у Житомирській області від 10 липня 1991 р. побіжно згадується, що в Житомирі епізодично проявляється діяльність невеликих груп (близько 10 осіб) істинно православних християн [10, арк. 5].

Проаналізувавши особливості сектантського руху на території Рівненської, Волинської та Житомирської областей, варто зазначити, що не зважаючи на територіальну близькість, суспільно-політична дійсність попередніх років суттєво вплинула на поширення сект протестантського та православного спрямувань. На території Рівненської та Волинської областей у 1940–1970 рр. найбільш поширеними були групи онуфрієвців, карповців, леонтіївців (православні секти) та мурашківців (протестантські секти). На території Житомирської області були присутні христовіри, духобори і молокани.

Джерела та література

1. Беликов, В. З. Инославие, сектантство и миссия (доклад на расширенном Пленуме Св. Синода 30 января 1925 года) [Текст] / В. З. Беликов // ВССПРЦ. – М., 1925. – № 3. – С. 22–26.

2. Галуха Л. Євангельські християни святі сіоністи (мурашківці) – жертви радянської // Реабілітовані історією: У 27 томах. Рівненська область / Голова редколегії П.Т. Тронько, заступник голови О.П. Реєнт, Ю.З. Данилюк та ін. ; редколегія тому В.М. Королюк, Ю.М. Торкунов, А.А. Жив»юк та ін. – Кн. 1. – Рівне : ВАТ «Рівненська друкарня», 2006. – С. 388–392.
3. Демьянов А. К. Истинно православное христианство. Критика идеологии и деятельности / А. К. Демьянов. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1977. – 132 с.
4. Держархів Волинської обл., ф. Р-605, оп. 2, спр. 10.
5. Держархів Житомирської обл., ф. П-127, оп. 1, спр. 44.
6. Держархів Житомирської обл., ф. П-2, оп. 1, спр. 56.
7. Держархів Житомирської обл., ф. П-127, оп. 1, спр. 286.
8. Держархів Житомирської обл., ф. Р-363, оп. 1, спр. 1273.
9. Держархів Житомирської обл., ф. Р-4994, оп. 2, спр. 82.
10. Держархів Житомирської обл., ф. Р-4994, оп. 2, спр. 93.
11. Поспеловський Д. В. Русская православная церковь в XX веке / Д. В. Поспеловський. – М. : Республика, 1995. – 511 с.
12. ЦДАВО України, ф. Р-4648, оп. 4, спр. 4.
13. ЦДАВО України, ф. Р-4648, оп. 4, спр. 67.
14. ЦДАВО України, ф. Р-4648, оп. 5, спр. 331.
15. ЦДАВО України, ф. Р-4648, оп. 5, спр. 361.
16. Шугаєва, Л. М. Православне сектантство в Україні : особливості трансформації : [монографія] [Текст] / Л. М. Шугаєва. – Рівне, 2007. – 320 с.